

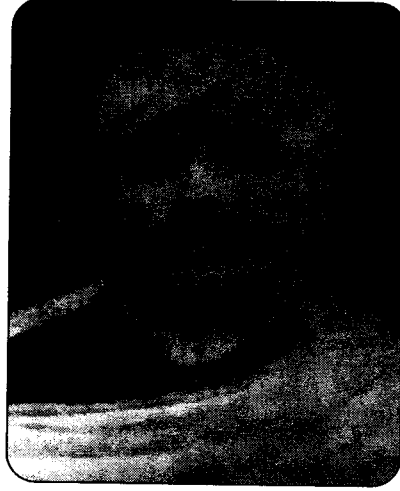
आयुर्वेदाचार्य, संस्कृतचे प्रकांड पंडित वैद्य श्रीनिवास पुरुषोत्तम हिलेकर, अमरावती

श्रीरंग श्री. हिलेकर, अमरावती मो. ९४२२९९६८९३ हिलेकरश्रीरंग@जीमेल.कॉम

एथ पांडित्य प्रकटले

गीतामाहात्म्य सांगताना संत ज्ञानेश्वर वर्णन करतात : एथ चातुर्य शहाणें झाले...(१-३५). पण प्रत्यक्ष पांडित्यच प्रकटलेले बघावयाचे असेल तर ते मी आणि माझ्यासारख्या अनेक भाग्यवंतांनी अनुभवले आहे. अमरावतीचे प्रसिद्ध आयुर्वेदाचार्य, संस्कृत पंडित वैद्य श्रीनिवास पुरुषोत्तम हिलेकर एम.ए., आचार्य, (पीएच.डी.) यांच्याविषयी मला वरील उद्गार काढावेसे वाटतात. त्यांच्या नावापुढील वरील पदव्यांना भारावून मी हे म्हणत नाही. त्यांच्या नित्य सहवासात असणारे याविषयी माझ्याशी सहमत होतील. त्यांच्याविषयी एक अलक्षित ज्ञानसाधक ह्या नावाचा एक लेख श्री. नानासाहेब (राम) शेवाळकरांनी 'ध्यासशिखरे' ह्या पुस्तकांत प्रसिद्ध केला आहे. त्यांचे वडील प्राणाचार्य पुरुषोत्तमशास्त्री हिलेकर हे खरे पंडित, कारण त्यांनी अगदी लहानपणीच आपल्या चिरंजीवांना पंडित म्हणून ओळखले आणि तशी हाक मारण्यास सुरवात केली. गुणी गुणं वेत्ती, हेच खरे. सर्व लोक त्यांना पंडितराव म्हणूनच ओळखतात.

अपरिचितांना ते आयुर्वेदाचार्य म्हणून ज्ञात आहेत तर परिचित त्यांना साहित्यपंडित म्हणून ओळखतात. संपूर्णपणे भिन्न अशा या विषयांत त्यांचा सारखाच अधिकार होता. आयुर्वेदातील नैपुण्य अधिक की साहित्य क्षेत्रातील व्यापकता व खोली जास्त, हे अनेकदा कळत नसे. ह्याला कारण शब्दामागचे जे

प्रमेय, तेथपर्यंत पोचण्याची त्यांना दृष्टी होती. अभ्यासाने एक विशिष्ट मर्यादा ओलांडलीकी दोन विभिन्न विषयांतून होणारे दर्शन सारखेच असते, ह्यावर माझा विश्वास आहे. विषय हे त्या वेळेस केवळ माध्यम म्हणूनच उरतात. इंग्रजी, हिन्दी, मराठी, संस्कृत या सर्व भाषांत त्यांनी विपुल लेखन केले आहे. त्याशिवाय उर्दू, गुजराती, बंगाली आणि कानडी ह्या भाषांची त्यांना किंचित का होईना, पण जाण होती. वैद्यक, साहित्य, व्याकरण, वेद, उपनिषदे, पुराणे, वेदांग, योगसंगीत इत्यादी विषय ते सहजच हाताळत.

श्रीमद् भगवद् गीते विषयक म्हणावयाचे तर शांकरभाष्य, लो. टिळकांचे गीतारहस्य, ज्ञानेश्वरी आणि आचार्य विनोबा भावे यांची गीताप्रवचने या विषयांवर त्यांची स्वतःची अभ्यासोत्तर स्वतंत्र मते होती. त्यांच्यातील रसिकाला कालिदासाचे वाङ्मय, शेक्सपिअरची नाटके ही दोनही सारखीच प्रिय असली किंवा त्यांच्यातील कवीला तुकारामांची अभंगगाथा आणि ज्ञानेश्वरांची ज्ञानेश्वरी ही

सारखीच प्रिय असली तरी तत्त्ववेत्त्याला मात्र ज्ञानेश्वरीपेक्षा अमृतानुभव अधिक जवळचा वाटे. त्या विषयांवरील चर्चा निघाली की सॉक्रेटिस, ऑरिस्टॉटल, कांट, रसेल ह्या सर्वांचे संदर्भ आणि मते ऐकायला मिळत. त्यांच्यातील कवीने ज्ञानेश्वरांच्या विराण्यांमधील (=विरहगीत) व्याकुळता मराठीतील थोर गझलकार कविवर्य श्री. सुरेश भटांना ऐकवून सद्गदित केले होते. या सर्व विषयांत त्यांनी विपुल लेखन केले आहे. त्यापैकी काही प्रकाशित, तर काही अजूनही अंधारात 'तमसो मा ज्योतिर्गमय' या अवस्थेत वाट बघत आहे. वासुदेवानंद सरस्वती विरचित द्विसाहस्री या त्यांच्या प्रकाशित प्रबंधाची महती त्यातील जाणकार सांगू शकतात. त्यांचा दुसरा प्रबंध 'द थिअरी ऑफ आनंद' (आनंदमीमांसा) हा मात्र अजूनही अप्रकाशित आहे. मागील पिढीतील महामहोपाध्याय डॉ. मिराशी, श्री. वासुदेवशास्त्री आणि काशीनाथशास्त्री अभ्यंकर, (पुण्यातील ३५ वर्षांपूर्वी जोशी-अभ्यंकर हत्याकांडात ज्यांची हत्या झाली, ते अभ्यंकर) तरुण भारत नागपूरचे संस्थापक प्रा. श्री. ग. त्र्यं. माडखोलकर यांचे आणि पंडितरावांचे वैचारिक व बौद्धिक गोत्र एक होते.

संस्कृत हे जणू त्यांचे व्यसन होते. त्या भाषेत त्यांचा इतका सहजपणा होता की, आमच्यासारख्यांना ती त्यामुळे खरोखरिच सुलभा आणि शोभना वाटू लागली. संस्कृतांत गद्य-पद्यात्मक

स्वतंत्र आणि अनुवाद रचना करणे, हा त्यांचा छंद होता. मूळ कोणते आणि हिल्लेकरांचा अनुवाद कोणता, हे ओळखणे अनेकदा कठीण होई. वीर सावरकररचित स्वतंत्रतास्तोत्रांचे, राष्ट्र गीताचे, ज्ञानेश्वरांच्या हरिपाठाचे, तुलसीदासकृत हनुमानचालिसाचे, समर्थांच्या मनाचे श्लोकांचे, अनेक लहान-मोठ्या गीतांचे व अगदी अलीकडे म्हणजे फेब्रुवारी २०१३ मध्ये ग.दि.मांच्या संपूर्ण गीतरामायणाचे - अशी संस्कृत रूपांतरे, प्रकाशित झाली आहेत.

आयुर्वेदात त्यांनी अनेक लेख, स्वतंत्र ग्रंथ, काहीचे संपादन, परीक्षण, काही ग्रंथांना मार्गदर्शन, तसेच अनेक संस्कृत ग्रंथांचे मराठी भाषांतर केले आहे. आरोग्य मंदिर या मासिकाचे सलग ८ वर्षे संपादनाचे कामही त्यांनी हा सर्व व्याप सांभाळून केले.

आपले तीर्थरूप प्राणाचार्य पुरुषोत्तमशास्त्री हिल्लेकरांनंतर ६० वर्षे वैद्यकीय व्यवसाय त्यांनी अत्यंत नावलौकिकाने केला. अनेक असाध्य व्याधींवर संशोधन, औषधीकरणात स्वतःची स्वतंत्र रीत बसवणे, कोरफडीचा हजारांवर रुणांवर यशस्वीपणे प्रयोग करून संशोधन केले. आयुर्वेदात काही नवे प्रयोगसुद्धा ते करत असत.

वरील सर्वच विषयांत त्यांचे पांडित्य इतके होते की, त्यातील कोणत्याही एका विषयातील त्यांच्या कामाचा गौरव होऊ शकतो. मात्र लौकिक प्रसिद्धीच्या मागे न लागता केवळ स्वांतःसुखाय ह्या पद्धतीने त्यांचा अभ्यास होता. अनेकदा काही शंका घेऊन कोणी येत. हातातील काम टाकून लगेचच समाधान करणे सुरू होई. शब्दांमागून

शब्द, एकातून दुसरा संदर्भ, एका आधाराला दुसरा आधार, विचारलेल्या प्रश्नावरील विविध अधिकारी व्यक्तींची मते, त्यातील कोणती ग्राह्य- कोणती त्याज्य हे स्वतः समजावून सांगणे आणि शेवटी स्वतःचे फार पूर्वी केलेल्या चिंतनातून तयार झालेले मत, मताच्या स्पष्टीकरणाकरता पुन्हा विविध संदर्भ असा अरेबियन नाईट्ससारखा प्रवास आणि शेवटी बिनचूकपणे मूळ मुद्द्यावर न हरवता परत येणे, हा अनुभव ज्यांनी घेतला, त्यांचा आनंद अवर्णनीय. मूळ मुद्द्याची लय न सोडणे हे त्यांना त्यांच्या संगीताच्या अभ्यासाने सहज शक्य होते. एक निवृत्त आणि ज्येष्ठ प्राध्यापिका एकदा म्हणाल्या की, भांडेभर पाण्याकरता आपल्याला नळाकडे जावे लागते. कोणी धबधब्याच्या धारेखाली जाते का? गुरुवर्य पंडितरावांचे तसेच आहे. त्यांच्या ज्ञानांगेचा ओघ इतका आहे की, त्या प्रवाहात आपल्या हातातील अल्पमतीचे भांडे टिकावयाचे नाही. संदर्भाकरता त्यांनी ग्रंथ क्वचितच उघडले आणि जेव्हा उघडले, तेव्हाही

अगदी अल्प वेळातच त्यांना हवे ते सापडायचे. महाजालावर (वेबसाईटवर) त्यांचे वर्णन 'लिव्हिंग एनसाक्लोपिडीया ऑफ संस्कृत लिटरेचर' असे केले आहे, ते अगदी उचितच आहे. त्यांच्या ग्रंथसंपदेची सूची विस्तृत आहे.

आपला व्यवसाय सांभाळून त्यांनी अनेक महाविद्यालयांत आमंत्रित प्राध्यापक म्हणून संस्कृत व आयुर्वेदाचे अध्यापनही केले आहे. अमरावतीचे श्री हनुमान व्यायाम प्रसारक मंडळ आणि हिल्लेकर यांचे नाते फार जुने आणि आतले आहे.

नुकतेच वयाच्या ८७ व्या वर्षी त्यांनी मराठी, हिन्दी आणि इंग्रजीतील १००० वाक्प्रचारांच्या संस्कृत रूपांतराचे काम पूर्ण केले. त्यानंतर १८ जुलैला त्यांनी समर्थांच्या दासबोधाच्या १३ व्या समासापर्यंत संस्कृत रूपांतराचे काम संपवले. याप्रमाणे आयुष्यभर म्हणजे गुरुपौर्णिमेच्या एकच दिवस आधी म्हणजे दि. २१ जुलै २०१३ ला आपल्या शेवटच्या श्वासापर्यंत कार्यरत राहून 'यः क्रियावान् सः पंडितः' हे वचन सार्थ केले.

संस्कृत सुभाषित

को हि तुलामधिरोहति शुचिना दुग्धेन सहजमधुरेण। तप्तं विकृतं मथितं तथापि यत्स्नेहमुद्गिरति ॥

अर्थ : जन्मतः मधुर असणाऱ्या दुधाची कोण बरे बरोबरी करू शकेल? ते तापविले (त्रास दिला) विकार केला (विरजून दही केलं) घुसळले, कसाही त्रास दिला तरी ते स्नेह, स्निग्धता, प्रेम प्रकट करते.